

Tytus Jaskułowski, *Pokojowa rewolucja w Niemieckiej Republice Demokratycznej w latach 1989–1990. Geneza–przebieg–efekty*

Centrum Studiów Niemieckich i Europejskich im. Willy Brandta Uniwersytetu Wrocławskiego, Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocław 2007, ss. 411.

Tytus Jaskułowski (red.), *Pokojowa rewolucja w NRD w prasie polskiej 1989–1990. Wybór źródeł*

Osteuropa-Zentrum Berlin, Berlin–Warszawa 2006, ss. 283.

Ku jedności

Autorem recenzowanych książek jest dobrze znany w środowisku naukowym w Polsce i Niemczech młody politolog, pracownik naukowy w Instytucie Badań nad Totalitaryzmem im. Hannah Arendt na Uniwersytecie Technicznym w Dreźnie. Jaskułowski studiował na Uniwersytecie Gdańskim, Politechnice Gdańskiej oraz Wolnym Uniwersytecie w Berlinie. Pracował w Polskim Instytucie Spraw Międzynarodowych oraz Osteuropa-Zentrum w Berlinie.

Rozprawa doktorska Tytusa Jaskułowskiego, stanowiąca podstawę omawianej tu monografii, została opublikowana w 2007 roku przez Centrum Studiów Niemieckich i Europejskich im. Willy Brandta Uniwersytetu Wrocławskiego wspólnie z Oficyną Wydawniczą ATUT. Jest

to jedna z niewielu książek w Polsce dotyczących wydarzeń w Niemczech Wschodnich podczas „pokojoyej rewolucji” w latach 1989–1990. Jak dotąd, temat ten nie cieszył się w polskiej literaturze naukowej szczególnym zainteresowaniem badaczy – historyków i politologów. Dotyczy to zarówno monografii, jak i edycji źródeł¹. Natomiast w Niemczech jedynie w ograniczonym zakresie podjęto próbę przedstawienia przyczyn porażki ernerdowskiej opozycji w wyborach z 18 marca 1990 roku, przy czym nadal brakuje całościowej analizy organizacji, struktury i programów grup dysydenckich w Niemieckiej Republice Demokratycznej.

Zasadniczą przesłanką podjęcia prac nad monografią stały się niedostatki dotychczasowych badań nad przeobrażeniami w NRD oraz ich recepcji w Niemczech i Polsce. Podstawowym zamierzeniem autora jest próba syntetycznego ukazania genezy, przebiegu i charakteru demokratycznych przemian w NRD w latach 1989–1990. Głównym obszarem zainteresowań badacza są wydarzenia związane z polityką wewnętrzną, które odgrywały niezwykle istotną rolę z punktu widzenia ogólnoniemieckich i międzynarodowych implikacji procesu zjednoczenia NRD i RFN. Doskonałym uzupełnieniem źródłowym recenzowanej monografii jest opublikowany wcześniej zbiór pod redakcją tego samego autora zatytułowany *Pokojoya rewolucja w NRD w prasie polskiej 1989–1990. Wybór źródeł*. Wydany przez Osteuropa-Zentrum Berlin w 2006 roku zawiera wybór artykułów dotyczących „pokojoyej rewolucji” w NRD z najważniejszych polskich dzienników i tygodników z lat 1989–1990. Powrócę do tego wątku w dalszej części recenzji.

Pierwsza recenzowana książka wykorzystuje niezwykle bogatą bazę źródłową (w tym niepublikowane dotąd źródła archiwalne), w większości niemieckojęzyczną literaturę przedmiotu, a także polską oraz niemiecką prasę codzienną i periodyczną. Skupia się na zagadnieniach związanych z przełomem w NRD, analizując działalność opozycji, rozpad systemu politycznego i aparatu bezpieczeństwa, rozwój niezależ-

¹ Do najważniejszych wydanych w Polsce książek, w których została poruszona tematyka wydarzeń „pokojoyej rewolucji”, należą: A. Czubiński (red.): *Droga Niemców do ponownego zjednoczenia państwa 1949–1990*, Poznań 1991; K.A. Wojtaszczyk: *Niemcy po zjednoczeniu*, Warszawa 1995.

nych organizacji politycznych i społecznych, genezę i przebieg rozmów przy wschodniemieckim okrągłym stole, a także ukazując wewnętrzne i międzynarodowe aspekty dotyczące zjednoczenia obydwu państw niemieckich.

Podstawą źródłową książki są wyniki badań archiwalnych. Autor przeprowadził kwerendę w Archiwum Federalnym w Berlinie Lichterfelde (Bundesarchiv), Fundacji Archiwum Partii i Organizacji Masowych w NRD (Stiftung Archiv Parteien und Massenorganisationen der DDR), Archiwum Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego (Ministerium für Staatssicherheit) i jego prawnego następcy – Urzędu Bezpieczeństwa Narodowego (Amt für Nationale Sicherheit) oraz w zasobach Stowarzyszenia im. Roberta Havemanna (Robert Havemann Archiv). Ponadto wykorzystano wspomnienia oraz biografie ważnych uczestników wydarzeń.

W tytule publikacji został podkreślony pokojowy charakter NRD-owskiej rewolucji. Autor zdefiniował pojęcie „pokojowej rewolucji” jako proces gwałtownych zmian jakościowych powodujących zasadnicze przekształcenie istniejącego stanu rzeczy (s. 13). W przypadku NRD gwałtowną zmianą jakościową stało się zmuszenie partii rządzącej – SED do przejścia od totalitarnego do demokratycznego systemu rządów; dokonało się to w okresie od 18 stycznia 1989 roku do 18 marca 1990 roku. Warto podkreślić, iż żądanie uwzględnienia przez SED norm prawnych zapisanych w ustawie zasadniczej NRD leżało u podstaw protestów społecznych, przybierających w 1989 roku masowy charakter. Ustępstwa władzy zostały wymuszone przez protesty określonych grup społecznych, działających w sposób spontaniczny lub też zorganizowany i skoordynowany, intensywną działalność informacyjną, a także masową emigrację obywateli NRD. Dodatkowy wpływ miała pogarszająca się sytuacja ekonomiczna, a także przemiany w innych krajach socjalistycznych. Niemniej jednak cały ten proces odbywał się przy całkowitym wyrzeczeniu się przemocy przez opozycję. W tym okresie wydarzenia doprowadziły ostatecznie do zmian ustrojowych, zwieńczonych wolnymi wyborami parlamentarnymi w dniu 18 marca 1990 roku – data ta zamyka okres objęty recenzowaną pracą. Wydarzenia, które nastąpiły pomiędzy 18 marca a 3 października 1990 roku, były niezwykle ważne

dla zjednoczenia Niemiec w jeden organizm państwowy, jednak nie należały już do obszaru „pokojoyej rewolucji”.

Autor książki uważa, że „zjednoczenie Niemiec było zmianą formy, a nie przemianą jakościową. Jedną ze stron procesu zjednoczenia, czyli Republika Federalna Niemiec, dążyła do tego celu od momentu swojego powstania w 1949 roku, trudno więc mówić o gwałtownej zmianie cechującej rewolucję. Proces zjednoczenia spowodował wytworzenie wspólnego organizmu państwowego, nie prowadząc do zmian zasad legitymizacji władzy. Od 18 marca 1990 roku oba państwa niemieckie, pomimo istniejącej nadal ograniczonej suwerenności zewnętrznej, posiadały zbieżne mechanizmy władzy, gwarantujące zarówno praworządność, jak swobodę podejmowania decyzji przez obywateli. Takie mechanizmy nie działały w NRD do 18 marca 1990 roku, a żądanie ich stosowania należało do podstawowych haseł «pokojoyej rewolucji» w państwie wschodnioniemieckim. Publicznie formułowane postulaty zjednoczeniowe pojawiły się w NRD dopiero od 27 listopada 1989 roku, przy czym zauważyć trzeba, że nie wszystkie grupy społeczne i liczące się siły polityczne zaakceptowały te postulaty od razu i bez zastrzeżeń. Rosnąca popularność haseł zjednoczeniowych w NRD początkowo wzmocniła przede wszystkim” – zdaniem autora – „dążenia do zmian jakościowych (demokracja i swoboda wyrażania opinii, ogólna potrzeba unifikacji), na drugim planie pozostawiając na razie zagadnienia formy i efektu przemian (jedno czy dwa państwa niemieckie)” (s. 14).

Monografia została skonstruowana w układzie chronologiczno-rzeczowym, składa się z czterech rozdziałów poprzedzonych wstępem i zwieńczonych zakończeniem.

W rozdziale pierwszym przedstawiono genezę NRD, kolejne fazy jej wewnętrznej ewolucji oraz syntetyczny opis funkcjonowania mechanizmów wschodnioniemieckiego systemu władzy. Na tym tle ukazano działalność kontestatorów i przeciwników systemu od początku istnienia tego państwa do 1989 roku, czyli od momentu rozpoczęcia w NRD przesilenia politycznego, które było kulminacją efektu zmian zachodzących w ciągu poprzednich czternastu lat.

Rozdział drugi ukazuje rozwój wschodnioniemieckiej opozycji w pierwszych dziesięciu miesiącach 1989 roku. Został w nim podkre-

ślony wątek kontynuacji dotychczasowych działań oraz nowe czynniki, które odegrały rolę katalizatora aktywności opozycyjnej w NRD. Do czynników tych należy zaliczyć przede wszystkim wschodnioniemieckie wybory samorządowe z 7 maja 1989 roku, wstrząs wywołany krwawym stłumieniem wystąpień studenckich w Pekinie w czerwcu 1989 roku, przemiany zachodzące równoległe w krajach bloku wschodniego oraz masowe ucieczki obywateli NRD do RFN.

W rozdziale trzecim przedstawiono zorganizowane i spontaniczne protesty społeczne, fazę instytucjonalizacji obywatelskiego buntu – formowanie się niezależnych ugrupowań politycznych, a także reakcje rządzącej SED na zachodzące wydarzenia oraz zmiany dokonujące się w samej partii. Ukazano w nim kluczowe wydarzenia dla pomyślnego rozwoju „pokojoyej rewolucji”: usunięcie Ericha Honeckera z zajmowanych stanowisk partyjnych i państwowych 18 października 1989 roku, obalenie muru berlińskiego 9 listopada 1989 roku oraz rozpoczęcie dialogu władz z grupami opozycyjnymi przy okrągłym stole 7 grudnia 1989 roku.

W rozdziale czwartym przeanalizowano zdarzenia zamykające formalnie fazę wystąpień społecznych, które doprowadziły do odtworzenia mechanizmów demokratycznego sprawowania władzy, w tym do zorganizowania wolnych wyborów w dniu 18 marca 1990 roku. Wybory te zakończyły „pokojoyą rewolucję” w NRD i wytyczyły nowe kierunki rozwoju kraju. W tej części książki poświęcono ponadto sporo uwagi przebiegowi i efektom obrad okrągłego stołu oraz procesowi transformacji systemu partyjnego, m.in. włączeniu się dotychczasowych grup dysydenckich w strukturę aparatu sprawującego władzę. Poza tym została ukazana atmosfera społeczna towarzysząca przemianom w Niemczech Wschodnich, zwłaszcza klimat kampanii wyborczej i przebieg samych wyborów.

W zakończeniu autor dokonuje podsumowania wydarzeń składających się na „pokojoyą rewolucję” w NRD oraz podejmuje próbę odpowiedzi na pytanie o jej prawidłowości i cechy specyficzne, a także o przyczyny porażki ugrupowań opozycyjnych w wyborach z 18 marca 1990 roku.

Podsumowując, książka jest oryginalna, nowatorska, ciekawa i wartościowa, wnosząca istotny wkład do literatury przedmiotu, poświęconej wydarzeniom „pokojoyej rewolucji” w NRD – prowadzącym do zjednoczenia obydwu państw niemieckich w jeden organizm państwowy.

Natomiast wspomniana już publikacja źródłowa ma na celu uzupełnienie istniejącego braku opracowań na temat przeobrażeń w NRD i ich recepcji w Polsce. Prezentując artykuły dotyczące „pokojoyej rewolucji” w NRD z najważniejszych polskich dzienników i tygodników z lat 1989–1990, autor obejmuje kwerendą takie czasopisma, jak „Tygodnik Powszechny”, „Tygodnik Solidarność”, „Gazeta Wyborcza”, „Trybuna Ludu”, „Wprost” i „Polityka”. Prasa ta najobszerniej relacjonowała wydarzenia w NRD. W swoich artykułach przedstawiała punkt widzenia osób reprezentujących zarówno demokratyczną opozycję, jak i sprawującą władzę Polską Zjednoczoną Partię Robotniczą.

Teksty zostały ułożone w porządku chronologiczno-problemowym. Obejmują okres przesilenia politycznego – od lutego 1989 do marca 1990 roku – zakończonych pierwszymi wolnymi wyborami parlamentarnymi w historii NRD. Dla ułatwienia lektury dodano kalendarium oraz indeks osobowy.

Recenzowane książki pozwalają polskiemu czytelnikowi dokładnie poznać przebieg wydarzeń poprzedzających zjednoczenie Niemiec, w których ogromną rolę odegrała wschodnioniemiecka opozycja. Zastępują na uwagę czytelników interesujących się nie tylko niemiecką polityką zjednoczeniową obydwu państw niemieckich, ale także przemianami społeczno-politycznymi w tej części Europy.

Paweł Popieliński